

ЖАҚСЫНЫҢ АТЫ ӨЛМЕЙДІ...

**Мұхаметқалиева Г.Ә.,
К.И.Сәтбаев атындағы КазҰУ
профессоры, филол.з.к.**

«Жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өтмейді» деген екен
дана казак.

**Демек, оғи елең де есім, еңеңгі өлмей, келер үрпактармен бирте
жасайтын заманға болып Солардың бірі бұдан 20 жыл бұрын, 1995
жылы 60 жастаңда дүниесін өткен, белгілі ғалым, көрнекті зерттеуші
ғалым, ғылагаты жартырағынан тұрмысының докторы, профессор**

Тұрагұл Конырұлы Конькоғовтың

Казак тілін аса бір күрделі сапасын алғаш арі және зерттеуші болды.
Казак тілтігінан нұльмында, тенеу категориясы бүрье-сөздің зерттепмеген,
тын тақырып еді. Осы маестеге аринал Тұрагұл Конькоғовтың «Казіргі
казак тілі жүйесіндегі компаративтік конструкциялар» деген тақырыпа
докторлық диссертация қорғады. «Казак тіліндең
тенеулердің құрылымдық-семантикалық табигаты» атын мазмұнда
монографияларын өмірге ажетті. «Казак тіліндең тұракты тенеулер
сөздің» жарыққа шыгарды. Тұрагұл Конырұлының осы сөздіңде
халқымыздың рухани дүниетанымынан мол хабар беретін алты мынна
астам тұракты тенеулер жинақталып, тақырыптық принцип бойынша
жүйеленген. Бұл тұракты тенеулер казак тіліндегі ежелден бері караң
өмір сүріп келе жатқан, халықтың санасына обен сінген, адамдардың
сөйлеу тәжрибесінде көнінен колданылатын тұракты тенеулер еді.
Сөздіктің материалдық базасы - казак халқының бай аудыз әлебисті,

Бұхар бастаган жыраулар мен Махамбет, Абай Негізін салған жазба

әдебиет өкілдерінің шығармалары, XX ғасырдың басындағы демократ
акын жазушылардың, казак совет әлебиетінің классиктерінің М.Әуезов,
С.Сейфуллин, И.Жансугиров, Б.Майлин, Ф.Мусрепов, С.Мұханов,
Ғ.Мұстағарин және Ә.Тәжібәев, Т.Жароков, И.Байдыраев, С.Жұнисовтерге дейнің
Т.Молдагалиев, К.Мырзалиев, Қ.Жұмадилов, С.Жұнисовтерге дейнің
акын-жазушылардың туындылары. Осы атаплан бай мұрандардан 60

тыннан астам тенеу жиналған.

Осылардың ішінен бірін-бірі кайталағайтын 6 мыннан астам
тұракты тенеулер теріліп алынған. Оның көлемі – 20 баспа табақ.

Әр тенеуге көркем әлебиеттен көтірілген мысалдары және бар. Бұл
фразеологиялық тенеулер сөздікте тақырыптық топтарға бөлініп
берілген. Сондықтан болу керек, сөздікті пайдалануышлар үшін ол
әр колайлы, әр жеңіл болып шықсан.

Сөздікте оқырман қауым қандай андардың, қандай өсімдіктердің

канша рет тенеу образы болып колданылатынна дейн және олардың
қандай сапа, касиет белгілерінің тенеуге негіз болатыны айқындалып,
аса бір шеберлікten көрсетілген. Маселен, аң патшасы аристан неше
рет және қандай белгілермен тенеу жасауда катысты деген сұракка
сөздіктен оның 21 колданысын көрсете отырып, арсылдау, аласұру,
екіру, гүрледеу, жұлдыну тәріздең кимылдық белгілерінің және
айбатты, айбынды, жүректі сияқты сапалық касиеттерінің тенеу
негіздері болатынын аныктап берген екен.

Ә.Кайдар, Ә.Айтбаев, Ш.Сарыбаев, Р.Сыздыкова бастаган
академик-ғалымдар: «Сөздік – казак тілінің қыр-сырын жан-жакты
иергілі, мәртебесін аскактатын, кадр-касиетін аспегейтін,
көпшілік қауымга арналған еңбек», - деген екен.

Тұрагұл Конырұлын «тенеулердің атасы» дәйүғыны сондықтан
да болар.

Тұрагұл Конырұлы: «Тенеу – адамның рухани дүниесінің аса
куағытты көріністерінің бірі. Ең алдымен ол ең парменді ойдау
формаларының катаюна жатады. Ойлаудың баска түрлерінің
бәлгігі да (ұғым, пайымдау, ой кортындылары) тек тенеу арқылы
дана тенеудің тікелей катаусы нәтижесінде ғана жүзеге асады.

Тенеу ғылым қуралы болумен катар, эстетикалық категориялардың
да бір болжа «абылдауды» - деген екен. Т.Конырұлы - тенеудің бүкіл
лингвистикалық болмысын ашип, оның жасалу жолдары мен
синтаксистік құралын, түрлерін жан-жакты қарастырып зерттеген
ғалым. Казак тілдер, атын монографиясында ғалым тенеуге
мұнадай анықтама берді. Тенеу дегеніміз – ұқсас, ортақ белгілердің
негізінде бір затты екінші зертке салыстыру арқылы сипатталушы
нарсениң бейнелік, көркемдік және ионалды-экспрессивтік сапасын
кушайтегін, сол нарсениң ғалым құралын, поэтикалық қырынан
танытыны арі стильдік тәсіл, арі таным қуралы». Тенеуді осылай
айқынай келе, ғалым казак тіліндегі тенеулердің жасалу жолдары
мен синтаксистік құрылымын жан-жакты атап жасауды
негізінде бірнеше косалқы тәсілдері бар және нақты мысалдармен
далелдеді.

ЖАҚСЫНЫң АТЫ ӨЛМЕЙДІ

М.
К.И.Сабанов

«Жақсының аты өлмейді» ғалымның хаты
дана қазақ.

Демек, өзі өлсе де есігі, сибегі өлмей, келер дүниенін
жасайтын азаматтар болады. Солардың бірі бұдан 20 жылдан
жылы 60 жасында дүниден өткен, белгілі ғалым, ғалым, ғалым,
ұлағатын шағын, филология ғылымынде докторлық диссертацияны
Тұрағұл Конырұлы Коңыров еді.

Тұрағұл Коңырұлының баса көніл бөлгөн мәселелерінің
қазак тілін аса бір күрделі саласын алғаш, әрі жаңынан
Казак тілтану ғылымында, теңеу категориясы бүркіншілік
тыншырып еді. Осы мәселеге арналған Тұрағұл Конырұлының
қазақ тілі жүйесіндегі компаративтік конструкцияның
докторлық диссертация корғады. «Қазак тіліндең
теңеулдердің құрылымдық-семантикалық табигеттері»
монографияларын өмірге әкелді. «Қазак тіліндең
сөздігін» жарыққа шығарды. Тұрағұл Конырұлының
халқымыздың рухани дүниетанымынан мол хабар берген
астам тұрақты теңеулер жинақталып, такырыптық
жүйеленген. Бұл тұрақты теңеулер қазақ тіліндең
өмір сүріп келе жатқан, халықтың санасына әбден салынған
сөйлеу тәжрибесінде көнінен қолданылатын тұрғындар
Сөздіктің материалдық базасы - қазақ халқының
Бұхар бастаған жыраулар мен Махамбет, Абай және
әдебиет өкілдерінің шығармалары, XX ғасырдың басынан
ақын жазушылардың, қазақ совет әдебиетінің классиктерінің
С.Сейфуллин, И.Жансүгіров, Б.Майлин, F.Мұстафин
F.Мұстафин және Ә.Тәжібаев, Т.Жароков, И.Байтасов
Т.Молдағалиев, Қ.Мырзалиев, Қ.Жұмаділов, С.Жарілғазы
ақын-жазушылардың туындылары. Осы атаптанған
мыңдан астам теңеу жиналған.

Осылардың ішінен бірін-бірі қайтала мағынан
тұрақты теңеулер теріліп алынған. Оның калемі –

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТИ
Қазақ филология кафедрасы

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІН ЗЕРГЕУШІ ҒАЛЫМ
Т.Қ. ҚОНЫКОВЫҢ
80 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
ДӨНГЕЛЕК ҮСТЕЛ
МАТЕРИАЛДАРЫ

22 наурыз, 2015 жыл

Алматы

Produced with ScanToPDF

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІН ЗЕРТТЕУШІ ҒАЛЫМ

*М.К. Қоңыровіткүй 80 жылданғына арналған
дөңгелек үстел меморандары*

22 мамыр 2015 жыл

Алматы, 2015

Produced with ScanToPDF

ӘОЖ 80/81 (063)
КБЖ 81.12 Қаз.

Қ 17

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті, Ғылыми-әдістемелік Кенесі ұсынған
(Хаттама №9, 21.04.2015 ж.)

Бас редакторы
Құнанбаева С.С., ректор, филол. д.,
КР ҰФА корреспондент-мүшесі

Пікір жазғандар
Рысалды Қ.Т., ҚазХҚжЭТУ профессор, филол.з.д.
Рахметова Р.С., ҚазУПУ профессоры, п.з.д.

Қ 17/ Қазак тіл білімін зерттеуіші ғалым (Пәннелек үстел материалдары).
Құраст.: Ә.С. Әлметова, Б.Ж. Исхан, Ж.К. Дәркенбаева, Ш.А. Нұрмұшева. -
Алматы: АҚ «Абылай хан атындағы ҚазХҚжЭТУ», 2015. - 191 бет.

ISBN 978-601-270-211-8

Филологияғының докторы, профессор Т.Қ. Коныровтың
80 жылдығына арналған жинақтаусы мерейтойлық шараға арналып
өткізгендегелек үстел материалдары енгізілді.

Ұсынған материалдар профессор Т.Қ. Коныровтың ғылымдағы және
ұстанылған кызыметіндегі жағдайлары мен адами касиеттерін ашып көрсетуге
багытталған.

Жинақта Т.Қ. Коныровтың узенгілес дос-жарандары мен шекірттерінің
естеліліктері, тіл білімненселеріне көзісты ғылыми макалалар енді.
Берілген материалдары ЖКО-ның студенттері, магистранттары мен
сқытушылардың арасынан алыны.

ӘОЖ 80/81 (063)
КБЖ 81.12 Қаз.

© Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнәӘТУ
© Баспа-полиграфия орталығы, 2015

Produced with ScanToPDF

ЖАҚСЫНЫң АТЫ ӨЛМЕЙДИ...

Мұхаметқалиева Г.О.
К.И.Сәтбаев атындағы ҚазҰУ
профессорсы, филол. ж.

«Жақсының аты өлмейді, ғайымнын хаты өлмейді» деген сөз
дана казак.

Демек, езі елсे де есімі, енбігі смій, келер үрпактармен бірге
жасайтын азаматтар болады. Солардың ірі ұлтан 20 жылды бұрын, 1995
жылы 60 жасында дүниеден өткен, белгілі тұлپы, көрнекті зерттеуші
ғалым, ғылудағы ұстаз, филология ғылымында және профессор
Тұрағұл Конырулы Коныров еді.

Тұрағұл Конырулының баса көніл белгендегі мәсесесі – қазак тенеулері.
Қазақ тілінің аса бір курделі саласын алғаш, әрі жете зерттеуші орочи
Қазақтігітануғылымында, тенеу категориясы бұрын-сондық зерттеуші
қазак тілі жүйесіндегі компаративтік конструкциялар» деген тақырыпта

докторлық диссертация қорғалды. «Қазақ тенеулері», «Қазақ тілінде
тенеулердің күрьымдық-семантикалық табигаты» атты мазмұнды
монографияларын өмірге әкелді. «Қазақ тілінің тұракты тенеулер
сөзділін» жарыққа шығарды. Тұрағұл Конырулының осы сөзділікке
халқымыздын рухани дүниетанымынан мол хабар беретін алты мындан
астам тұракты тенеулер жинақталып, тақырыптық принцип бойынша
жүйелгенді. Бул тұракты тенеулер қазак тілінде ежелден бері қаралып
өмір сүріп келе жатқан, халқтың санастына әбден сінген, адамдардан
сөйлеу тәжрибесінде көнінен колданылатын тұракты тенеулер еді.

Сөздіктің материалдық базасы - қазак халқының бай азыз әдебиеті,
Бұхар бастаған жыраулар мен Махамбет, Абай негізін салған жибі
әдебиет өкілдерінің шыгармалары, ХХ ғасырдың басындағы демократ

акын жазушылардың тұндылары. Осы атапған бай мұралардан 60

мындан астам тенеу жиналанған.

Осылардың шішін бірін-бірі қайтала маитын 6 мыннан астам
тұракты тенеулер теріліп алғынан. Оның көлемі – 20 бастаған

Родился со
Scanned with
QR code

Әр тенеуге көркем әдебиетten көлтірілген мысалдары және бар. Бұл
фразеологиялық тенеулер сөздікте тақырыптық топтарға бөлініп
берілген. Сондыктан болу керек, сөздікте пайдаланушылар үшін ол
әрі қолайлар, әрі женип болып шықкан.

Сөздікте оқырман қауым қандай андардын, қандай есімдіктердің
канша рет тенеу образы болып колданылатының дейін және олардың
қандай сапа, касиет белгілерінің тенеуге негіз болатыны айқындалып,
аса бір шеберлікпен көрсетілген. Мәселен, аң патшасы арыстан неше
рет және қандай белгілерімен тенеу жасауға қатысты деген сұраққа
сөздікten оның 21 колданысын көрсете отырып, арасындау, аласуру,
өкіру, гүрлелу, жүлкіну төрізdes кимылдық белгілерінің және
айбатты, айбынды, жүркеті сияқты сапалық қасиеттерінің тенеу
негіздері болатынын анықтай берген екен.

Ә.Кайдар, Ә.Айтбаев, Ш.Сарыбаев, Р.Сыздыкова бастиған
академик-ғалымдар: «Сөздік - қазақ тілінің қырсырын жан-жакты
иегеріп, мәртебесін аскактагатын, қадір-қасиетін әспеттейтін,
қопшылқ қауымға арналған енбек», - деген екен.

Тұрағұл Конырулын «тенеулердің атасы» дайтының сондықтан
да болған.

Тұрағұл Конырулы: «Тенеу – адамның рухани дүниесінің аса
құттық көпінестерінің бірі. Ен алдымен ол ең перменді ойлау
форшамарын, көтариана жатады. Ойлаудын басқа түрлерінің
барлығын (ағып, пайымдау, ой корытындылары) тек тенеу арқылы
ғана, тенеудің лекін көтесуы нағайжесінде ғана жүзеге асады.
Тенеу таным күштілдік болумен қатар, эстетикалық категориялардың
да бірі болып табылады» - деген екен. Т.Қонырұлы - тенеудін бүкіл
лингвистикалық болмысын атап, оның жасалу жолдары мен
синтаксистік күрьымын, төрлең қан жактықтарының зерттеген
ғалым. Қазақ тенеулері атты мол жарыссындағы ғалым тенеуге
мынадай анықтама береді: «Тенеу дегенінде – ұқсас, ортақ белгілердің
негізінде бір заттың екінші затка салыстыру арқылы сипатталушы
нұрсениң бейнелік, көркемдік, эмоционалдық-жаррессивтік сапасын
куштейтін, сол нәрсени жана қырынан, поэтикалых
тәннәтатын әрі стильдік тәсіл, әрі таным құралы». Тенеуді осылай
айқындей келе, ғалым қазак тіліндегі тенеулердің жасалу жолдары
мен синтаксистік құрылымын жан-жакты тарады. Тенеу жасаудың
негізгі және бірнеше қосалқы тәсілдері бар екенин накты мысалдармен
дәлледеді.

Тұрагұл аға оте әділ, шынышп, бірбеткей, етірікке жаны кас, адамгершілгі өте жоғары адам еді. Ол - тілді зерттеудін озіндік жолын салып, өнеге ғастап кеткен гальм. Зертеу енбектерінде түсініксіз терминдердің түгілгіп, барынша анық, дәл және нептің жақсы да дәйекпен дәле дәл жазатын тілші еді. Онын «Қазақ тенеулері» атты еңбегі тұрады: «Қазақ филологияғының, соның ішінде стилистика пәнінен көсіп берген алушулар Улес», – дейді академик, профессор Г. Коныров - казак тіл білімінен өзіндік Үлкен Улес коскан ғалым.

Артына өлмес мұра калдыраған профессор Г.К. Коныровтың есімі Коныровтың жазған ғылыми еңбектеріне сүйеніп, ойы мен идеяның әлі сан мындаған ғылыми зерттеулерге арқау болары сезсіз. Т.К. Дайектеген ізденушілер саны қашама! Жылдан-жылға, колдан-колға отегін Т.Коныровтың ғылыми еңбектері, гальм-ұстаз ұсынған сарқылmas белім бұлағы, сонында калдырыған ғылыми мұрасы мәнгілік есте. Т.К. Коныровтың үстаздық еңбекі мен ғылымдағы жолы сайрап жатыр, ол ешқашан да өшпейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Т.К. Коныров. Казак тенеулері. – Алматы: Мектеп, 1981. 331 - б.

2. Т.К. Коныров. Ғұракты тенеулер сөздігі. – Алматы: Ғылым.

3. Т.К. Коныров. Тенеулер табигаты. - А.: Алаш.

4. Т.К. Коныров. Тенеулер табигаты.

Иә, гальмдықибраты мол, адами қасиеттердайрықша үстазымның тұрғасы үзкіт өткен сайын көз алдыма биектеп барады. Бәлкім, «Жақсының аты, гальмның хаты өшпейтінің» нақтылау айтқан үлгі халқымызының даналық ойының бұл да бір дәлел болса керек.

Корыта айтқанда, казак тенеулерін алғаш зерттеудерін ғалым-профессор

Г. Коныров - казак тіл білімінен өзіндік Үлкен Улес коскан ғалым. Артына өлмес мұра калдыраған профессор Г.К. Коныровтың есімі Коныровтың жазған ғылыми еңбектеріне сүйеніп, ойы мен идеяның әлі сан мындаған ғылыми зерттеулерге арқау болары сезсіз. Т.К. Дайектеген ізденушілер саны қашама! Жылдан-жылға, колдан-колға отегін Т.Коныровтың ғылыми еңбектері, гальм-ұстаз ұсынған сарқылmas белім бұлағы, сонында калдырыған ғылыми мұрасы мәнгілік есте. Т.К. Коныровтың үстаздық еңбекі мен ғылымдағы жолы сайрап жатыр, ол ешқашан да өшпейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Т.К. Коныров. Казак тенеулері. – Алматы: Мектеп, 1981. 331 - б.
2. Т.К. Коныров. Ғұракты тенеулер сөздігі. – Алматы: Ғылым.
3. Т.К. Коныров. Тенеулер табигаты. - А.: Алаш.
4. Т.К. Коныров. Тенеулер табигаты.

КАЗАК ТЕНЕУЛЕРИНЕ МӘН БЕРГЕН, КОРКЕМІКТЕРЕН МЕНГЕРГЕН ГАЛЬМ

Әбжет Б.С.,

К.А. Яссары атындағы ХҚТУ
Түркологиялық мәдениет институты
туркологиялық мәдениет институты
нобасары, доцент, филол. ғ.к.
директорының орынбасары,

Казак халқы да өзінің даму жолы да көзігі айналысқан көсібі тенерігінде белгілі дәрежеде өзіндік мәдениетін калыптастыра алды. Сол мәдениет аясында үлт болып үйесті, өзінің әдебиеті стратегический запас деген болады. Ол беленбай жылға жетеді. Сен корылпай, сабагының оқи бер» - деген еді.

Сол кезде ағай маган былай деді: «Қызымы, сен уайымдама, үкіметтең жақырымын. Ашарының болады екен дедім».

Тоқсанының жылдардың басында біз аспирантурага түстік. Кенес таза казақша сөйлеуге, домбыра гартып, казақша ән айтуга гербеледім» деп мактантанын. (Сол кезде көптеген казак тіл мамандарының мен ағайға: «Ағай, мен аспирантурани тастаймын, ауылға кайтайын деп жақырымын. Ашарының болады екен дедім».

Сол кезде ағай маган былай деді: «Қызымы, сен уайымдама, үкіметтең стратегический запас деген болады. Ол беленбай жылға жетеді. Сен корылпай, сабагының оқи бер» - деген еді.

Шыныңда, құралға ага ете қаралайым, байлық емес, адамгершілкі білік қойған, жаны таза, білімді де білікті, бәрімізге халық болғандықтан оның болмысы мен дәстүрі, наанның мен сенімі,

5. Дәүлебекова Ж.Т., Элібаева М. Қазақ тілін ездік жүмыстар негізінде мәңгертуодың тұрғы нәтижесі -	
6. Рахметова Р.С. Болашак мамандық интелектуалдық айтуетін жөні	100
7. Зайкенова Р.Е. Рейтін еңбек	107
8. Рысбаева Г.К. Тұрғы жалықтарының фундаменталыныдағы араб-парсы тілдердең еңең антропонимдердің алгемінің тілдік бейнесіде	113
9. Мұхаметкалиева Г.Ә. Жаңынан анытты етмейді...	119
10. Әбжет Б.С. Қазақ тіншілдегі мендердің тарихи, көркемдікін терең мендерген зағын	128
11. Бекжан О. Күтімегін ескерткішіндегі тарихи	131
12. Буркітбай Г. Ты біліміндегі көркемдегі тарихи зерттеудегі профессор Т.Қоңыровтың шатын орын	136
13. Исхан Б.Ж. Қазақ тіл біліміндегі жаңа базыннан және қазақ тілінің көзірігі қозғалыбының кызыметі	140
14. Аккожина Б.Қ. Қазақ тіліндегі жәндік атаударының лингвоистикадағы сипатты	145
15. Даркенбаева Ж.Қ. Фразеологизмдер – улттық өзгешелік түрі	150
16. Нұрмышева Ш.А. Лингвостранылық бірліктер және киноаударма	162
17. Сейтбекова А.А. «Дастарқан» концепциинің лингвомәдени сипатты	170
18. Тоқышылқырова Г.Б. Сырлы сөздің зергері – Тұрағын Қоңыров	177
	183

ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІН ЗЕРТТЕУШІ ГАЛЬІМ
м.ж. Қолжаралық 80 жылданнаң орналасқан
дүрнекес үстінде шаперналадар

22 мамыр, 2015 жыл

Басылымның шынуына жауапты
 «БПО» басшысы
 Есензалиева Б.Ә.

Редактор, компьютерде беттеген
 Қызырыбеков Б.С.

Басуға 04.05.2015 ж. кол койилды.
 Шартты б.т. 12,5. Офсеттік қағаз.
 Басылымы «RISO». Фарн түрі «Times New Roman».
 Тапсының № 834. Таралмы 100 дана.

Баспа-полиграфия орталығы

Материалдың мазмұнның мән күрділік маңы жауап бермейді

Абылай хан атындағы

«Баспа-полиграфия орталығында» басылып шыкты.
 Алматы қ., Мұратбаев к-сі, 200